

Tatjana Pišković

UTJECAJ UVJETA SROČNOSTI NA IZBOR SROČNOSNIH OBRAZACA

dr. sc. Tatjana Pišković, Filozofski fakultet, taya.piskovic@yahoo.com, Zagreb

izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'367.5

rukopis primljen: 11. 9. 2015.; prihvaćen za tisak: 3. 12. 2015.

Sročnosni obrasci podrazumijevanju postojanje uređena odnosa između gramatičkih morfova na kontrolorima (odnosno na riječima kojima je rod inherentna kategorija i koje uvjetuju sročnost) i na njihovim metama (odnosno na riječima kojima je rod flektivna kategorija i kojima je oblik uvjetovan sročnošću). Na izbor sročnosnoga obrasca u hrvatskome jeziku najviše utječu gramatičke kategorije kontrolora (rod, broj i lice), kadšto i neki drugi čimbenici (red riječi, semantička živost) koji se na riječima ne odražavaju izravno kao gramatičke kategorije, a nazivaju se uvjetima sročnosti. Njihov je utjecaj posebno važan u nekanonskim domenama gdje postoji mogućnost izbora između dvaju sročnosnih obrazaca. Red riječi kao uvjet sročnosti u hrvatskome se jeziku obično veže uz pitanje prethodi li kontrolor meti (Bijes i ljutnja obuzeli su ga čim je čuo lošu vijest) ili meta kontroloru (Čim je čuo lošu vijest, obuzeli su ga bijes i ljutnja/ Čim je čuo lošu vijest, obuzeo ga je bijes i ljutnja) i izaziva li takva promjena reda riječi kolebanje između dvaju sročnosnih obrazaca. U radu će se navesti najčešći slučajevi utjecaja reda riječi na izbor sročnosnoga obrasca, a posebna će se pažnja posvetiti interakciji reda riječi s drugim važnim uvjetom sročnosti u hrvatskome jeziku – semantičkom živošću. Naime predodžba o tome označava li kontrolor što živo ili neživo znatno utječe na izbor mete u domenama u kojima postoji mogućnost izbora između sintaktičkoga i semantičkoga sročnosnog obrasca. Utjecaj reda riječi i semantičke živosti na sročnost može se sažeti u tvrdnju da izbor semantičkoga sročnosnog obrasca pospješuju kontrolori koji označavaju što živo i prethode svojoj meti. Svi će zaključci biti potkrijepljeni rezultatima ankete kojom se nastojala ispitati pretpostavka da je komunikacijski status semantičke i sintaktičke sročnosti ponešto drugačiji od njihovih opisa u gramatici.

Ključne riječi: *sročnost; sročnosni obrasci; red riječi; živost; hijerarhija sročnosti*

1. Uvjetovanje sročnosti

Raspravu o statusu uvjeta sročnosti pri izboru sročnosnih obrazaca valja započeti utvrđivanjem nazivlja koje će precizno označiti sve čimbenike u tome procesu. U ovome će se radu nazivlje i kriteriji njegova uspostavljanja oslanjati na radove Grevillea Corbetta (1979; 1983; 1991; 2006). U Corbettovu metajeziku *sročnosni obrazac* (engl. *agreement pattern*) podrazumijeva postojanje stalne i uređene relacije između gramatema na kontrolorima i na njihovim metama. Pritom su *kontrolori* (engl. *controllers*) riječi kojima je rod inherentna i nepromjenjiva kategorija i koje pokreću i determiniraju sročnost, a *mete* su (engl. *targets*) riječi kojima je rod flektivna kategorija i kojima je oblik uvjetovan sročnošću s kontrolorom.¹ Sintaktičko okruženje u kojemu se pojavljuje sročnost (sintagma, rečenica, tekst) naziva se *domenom sročnosti* (engl. *agreement domain*). Tipični su kontrolori u hrvatskome jeziku imenice, zbog čega ih Corbett (2006: 35–37) drži kanonskim kontrolorima. No kontrolor može biti svaka riječ ili skupina riječi koja u rečenici može vršiti funkciju subjekta, a to su u hrvatskome jeziku lične, pokazne i neodređene zamjenice, zamjениčki pridjevi, glavni i redni brojevi, brojevnice imenice, zbirni brojevi, poimeničeni pridjevi, ali i neke manje tipične riječi i konstrukcije, naprimjer infinitiv (*Griješiti je ljudski*) i „neki vezani spojevi riječi“ (*mnogo ljudi, sedam dana, neki od najboljih*; Silić – Pranjčević 2005: 295). Kanonske su mete u hrvatskome jeziku pridjevi, koji su najčešće u atributnome odnosu s kontrolorima, a isto se tako vladaju i pridjevske zamjenice. Kanonske su mete i glagolski pridjevi kao dio predikata kojemu kategorije determinira kontrolor na mjestu subjekta.

Na izbor sročnosnoga obrasca u hrvatskome jeziku najviše utječu gramatičke kategorije kontrolora. Tri neprijeporne kategorije zahvaćene sročnošću jesu *rod*, *broj* i *lice* (Corbett 2006: 125–132; Moravcsik 1978: 336–362).² Realizacija kategorijalnih obilježja kontrolora na meti (dakle jednoga od triju rodova, jednoga od dvaju brojeva ili jednoga od triju lica u hrvatskome) osnovni je uvjet sintaktičke sročnosti. Drugim riječima, mete su najvažniji i jedini pravi dokaz postojanja sročnosti: otkrivanje kategorija na njima ujedno je potvrđivanje kategorija kontrolora.

Sročnost ponekad mogu determinirati čimbenici koji se ne materijaliziraju gramatičkim morfovima ili kakvim drugim otkrivenim sredstvom, a ipak utječu na izbor oblika mete. Takve čimbenike Corbett (2006: 4–5, 176–205) naziva *uvjetima sročnosti* (engl. *agreement conditions*), a najvažniji među njima za hrvatski su jezik red riječi i semantička (konceptualna) živost. Red riječi kao uvjet sročnosti u hrvatskome se jeziku obično veže uz pitanje prethodi li kontrolor meti ili meta kontroloru i koliko su

¹ Iste nazive rabe Wechsler i Zlatić (2003), a Hellinger i Bußmann (2003) nazivaju mete i *satelitskim elementima* ili *satelitima* (engl. *satellite elements*). Barlow (1991: 30) naziva kontrolore *primarnim izvorom*, a mete *sekundarnim izvorom sročnosti*.

² Što se tiče padeža, Corbett (2006: 133–135) drži da je njemu participiranje u sročnosti nametnuto. Naime padež nije inherentna kategorija ni kontrolora ni meta, nego im je nametnut zbog semantičkih razloga i odnosa s drugim članovima u domeni. Zato se podudaranje u padežu ne može smatrati kanonskom sročnošću, nego rezultatom drugih sintaktičkih veza (upravljanja, pridruživanja). I u Barić *et al.* (1999: 260) tvrdi se da je kategorija padeža „utvrđena rekcijom glagola, a ne sročnošću“.

kontrolor i meta udaljeni jedan od drugoga te izaziva li takav redosljed kolebanje između dvaju sročnosnih obrazaca. Kolebanje između dvaju sročnosnih obrazaca izazvano je kolebanjem između sintaktičke (gramatičke) i semantičke (logičke) sročnosti. Pritom valja naglasiti da kolebanja predstavljaju nekanonske primjere sročnosti, što znači da kanonska sročnost podrazumijeva jednostavne izbore samo jednoga od triju sročnosnih obrazaca u hrvatskome (femininskoga, maskulinskoga ili neutrumškoga), bez ikakvih dvojbi ili komplikacija, a takvim se realizacijama sročnosti, na kraju krajeva, ne bavi nitko tko sročnost proučava. U radu će se navesti najčešći slučajevi utjecaja reda riječi na izbor sročnosnoga obrasca, a posebna će se pažnja posvetiti interakciji reda riječi sa semantičkom živošću. Isticanje atributa *semantička* uz imenicu *živost* implicira postojanje živosti koja nije semantička. Riječ je, naravno, o kategoriji formalne ili gramatičke živosti koja se otkriveno realizira samo u akuzativu jednine muškoga roda vrste *a*, dok semantička živost nije rezervirana ni za koju gramatičku kategoriju, nego ovisi o izvanjezičnome statusu referenta, odnosno o tome što govornici hrvatskoga jezika konceptualiziraju kao živo. Ta su dva tipa živosti relativno neovisna jedan o drugome i međusobno se ne uvjetuju.³ Kao uvjet sročnosti u hrvatskome se jeziku pojavljuje semantička živost jer predodžba o tome označava li kontrolor što živo ili neživo često utječe na izbor mete u domenama u kojima postoji mogućnost izbora između sintaktičkoga i semantičkoga sročnosnog obrasca.

Uvjeti sročnosti imaju nekoliko obilježja po kojima se razlikuju od kanonskih čimbenika uključenih u realizaciju sročnosti (kontrolora, meta, domena i kategorija). Prvo, uvjeti sročnosti obično predstavljaju potklase sustava (npr. kategorija živosti često se proglašava podrodom); drugo, oni se neizravno realiziraju kroz sročnost, i to tako da pospješuju uporabu jednoga od mogućih oblika koji postoje neovisno o njima (npr. ako postoji mogućnost izbora između semantičkoga i sintaktičkoga slaganja, činjenica da kontrolor označava što živo ili da prethodi svojoj meti pospješuje semantičko slaganje); treće, oni su nekanonski čimbenici sročnosti jer se pojavljuju u nekanonskim situacijama gdje postoji mogućnost izbora između različitih oblika sročnosti, što iniciraju nekanonski kontrolori; četvrto, uvjeti sročnosti imaju konzistentan učinak (npr. ako živost motivira semantičku sročnost, onda je to tako ne samo s jednim tipom kontrolora, nego sa svim tipovima kontrolora i ne samo u jednome jeziku, nego u mnogima, zbog čega uvjeti sročnosti potvrđuju neke tipološke regularnosti; usp. Corbett 2006: 183).

2. Komunikacija izaziva sintaktičku normu

Primjerima iz hrvatskoga jezika ilustrirat će se i pokušati potvrditi dvije Corbettove tvrdnje (2006: 26) vezane za utjecaj uvjeta sročnosti (semantičke živosti i reda riječi) na izbor semantičkoga ili sintaktičkoga sročnosnog obrasca:

³ Tako se imenice sa semantičkom kategorijom živosti mogu gramatički tretirati kao denotacija čega neživoga (*narod, pleme, puk*), a imenice s akuzativno-genitivnim sinkretizmom, odnosno s gramatičkom kategorijom živosti, mogu prema semantičkome kriteriju imati obilježje [- živo] (*mrtvac, pokojnik, snjegović, Audi, Samsung*).

1. ako kontrolor označava što živo, veća je vjerojatnost da će se izabrati semantički sročnosni obrazac (tj. ako kontrolor označava što neživo, vjerojatnije je da će se izabrati sintaktički sročnosni obrazac);
2. ako kontrolor prethodi svojoj meti, veća je vjerojatnost da će se izabrati semantički sročnosni obrazac (tj. ako kontrolor dolazi iza svoje mete, vjerojatnije je da će se izabrati sintaktički sročnosni obrazac).

Kao što je već rečeno, spomenuti su slučajevi nekanonski primjeri sročnosti koje motiviraju nekanonski kontrolori: imenice kolebljiva roda (hibridne i dvorodne imenice te kadšto i epiceni), višečlani kontrolori, kontrolori sastavljeni od količinske riječi i imenice u genitivu. U takvim je domenama utjecaj uvjeta sročnosti mnogo veći nego u onima u kojima nema nikakva kolebanja, što ovjerava tvrdnju S. Fulgosi (2007) da je bavljenje sročnošću svedeno, zapravo, na bavljenje nesročnošću.

Uvjeti sročnosti mogu biti *apsolutni*, ako blokiraju mogućnost izbora između više sročnosnih obrazaca, i *relativni*, ako dopuštaju takav izbor (iako uvijek izrazitije podupiru izbor jednoga obrasca). Zapadnočadski jezik miya primjer je jezika u kojemu živost predstavlja apsolutni uvjet sročnosti pri slaganju u broju.⁴ Kad imenice označavaju što živo, mete se s njima obavezno slažu u broju, a kad označavaju što neživo, takvo slaganje nije obavezno (Corbett 2006: 177).

(1) a. níykin dzáfə
ovaj MN muškarac MN
‘ovi muškarcí’	b. níykin təmakwiy
ova MN ovca MN
‘ove ovce’
(2) a. nákən víyayúw-awàw
ovaj JD M kamin MN M
‘ovaj kamini’	b. zəkíy vaatlə
kamen JD pet
‘pet kamen’

U hrvatskome jeziku živost je relativni uvjet sročnosti jer ne blokira nijedan sročnosni obrazac, nego samo pospješuje izbor jednoga od njih.

- (3) Zbog mojega kašnjenja **uzrjali su se** brat i sestra. Zbog mojega kašnjenja **uzrujao se** brat i sestra.
- (4) Zbog mojega kašnjenja **spopali su ga** bijes i ljutnja. Zbog mojega kašnjenja **spopao ga** je bijes i ljutnja.

Pri slaganju mete s višečlanim kontrolorom Corbett razlikuje situacije u kojima se meta slaže s najbližim članom kontrolora, što drži sintaktičkom sročnošću, od onih u kojima se meta slaže sa svim članovima višečlanoga kontrolora, što naziva semantičkom sročnošću. Samo se pri semantičkoj sročnosti poseže za *pravilima za razlučivanje roda*

⁴ U tome se jeziku razlikuju muški i ženski rod; muškoga su roda imenice koje označavaju živa muška bića, ženskoga one koje označavaju živa ženska bića, a imenice nedjeljive prema spolu raspršene su u oba roda. Postoje mnogobrojne mete, a sve imaju tri posebna oblika: jedan za jedninu muškoga roda, drugi za jedninu ženskoga roda i treći za množinu (sinkretički oblik za oba roda; Corbett 2006: 177).

(PRR)⁵ koja se za hrvatski jezik mogu formulirati na sljedeći način: 1. ako su svi članovi višečlanoga kontrolora ženskoga roda, predikat je u množini ženskoga roda (ako kontrolori znače što neživo, ovo je pravilo proizvoljno);⁶ 2. u svim je ostalim slučajevima predikat u množini muškoga roda (Corbett 1991: 302; Pišković 2011: 266). U primjerima (3) i (4) kontrolori *brat i sestra* označavaju živo, *bijes i ljutnja* neživo; u obama slučajevima moguća je i sintaktička sročnost (tj. slaganje samo s najbližim kontrolorom: *uzrujao se, spopao je*) i semantička sročnost (tj. slaganje s obama kontrolorima: *uzrujali su se, spopali su*). No sudeći prema anketi provedenoj među studentima Filozofskoga fakulteta,⁷ ta dva obrasca slaganja nisu u komunikaciji jednako uobičajena: ako višečlani kontrolor označava živo, vjerojatnije je da će predikatna meta biti u množini muškoga roda (tj. sročnost će biti semantička), nego da će se slagati s najbližim kontrolorom (tj. rjeđe se bira sintaktička sročnost);⁸ ako višečlani kontrolor označava neživo, vjerojatnije je da će se predikatna meta slagati s najbližim kontrolorom (tj. sročnost će biti sintaktička), nego da će predikatna meta biti u množini muškoga roda (tj. rjeđa je semantička sročnost).⁹

Doda li se tomu drugi uvjet sročnosti, red riječi, uočava se da je jedan sročnosni obrazac blokiran. Naime u primjerima (3) i (4) mete prethode kontrolorima, a kad kontrolori prethode svojim metama kao u primjerima (5) i (6), blokira se mogućnost slaganja s najbližim kontrolorom ako označava živo.

- (5) Brat i sestra **uzrujali su se** zbog mogega kašnjenja. *Brat i sestra **uzrujala se** zbog mogega kašnjenja.
- (6) Bijes i ljutnja **spopali su** ga jer sam zakasnio. Bijes i ljutnja **spopala ga** je jer sam zakasnio.¹⁰

Dosadašnji primjeri slaganja meta s višečlanim kontrolorima potvrđuju Corbettova pravila o utjecaju uvjeta sročnosti (semantičke živosti i reda riječi) na izbor semantičkog ili sintaktičkog sročnosnog obrasca. Za primjere (7)–(10) dobili smo iste rezultate i ponovno je bilo blokirano sintaktičko slaganje u domeni u kojoj višečlani kontrolor označava živo i

⁵ Corbett je (1991: 261; 2006: 238) preuzeo naziv *pravila za razlučivanje* (engl. *resolution rules*) od Givóna (1970) i njime obuhvatio pravila koja određuju oblik mete uz višečlane kontrolore. Naziv ćemo malo suziti specificirajući kategoriju uz koju se vežu najsloženija i najzanimljivija pravila (usp. Corbett 2006: 239, 243) i prevesti ga kao *pravila za razlučivanje roda* (PRR).

⁶ Klauzula dodana u zagradama bit će objašnjena u vezi s primjerima (18)–(23).

⁷ Anketa je provedena među 120 studenata Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Studentima je bilo ponuđeno pedeset rečenica s nekanonskim primjerima sročnosti u kojima su varirani uvjeti sročnosti (mijenjan je red riječi i semantička živost članova kontrolora) i oblik metâ uz nekanonske kontrolore. Studenti su trebali odrediti zvuči li im izbor pojedinoga sročnosnog obrasca prihvatljivo, slabo prihvatljivo ili neprihvatljivo. U ovome radu nisu iskoristeni svi primjeri iz ankete.

⁸ Semantičku sročnost (*uzrujali su se brat i sestra*) svi su ispitanici odredili prihvatljivom, a sintaktičku (*uzrujao se brat i sestra*) samo 7% njih (33% odredilo ju je slabo prihvatljivom, a čak 60% neprihvatljivom).

⁹ Sintaktičku sročnost (*spopao ga je bijes i ljutnja*) prihvatljivom je označilo 58% ispitanika (30% drži je slabo prihvatljivom, 12% neprihvatljivom), a semantička sročnost (*spopali su ga bijes i ljutnja*) prihvatljiva je za 21% ispitanika (39% drži je slabo prihvatljivom, 40% neprihvatljivom).

¹⁰ Semantičku su sročnost (*Bijes i ljutnja spopali su ga*) svi ispitanici označili prihvatljivom, a sintaktičku (*Bijes i ljutnja spopala ga je*) samo 11% njih (33% odredilo ju je slabo prihvatljivom, a 56% neprihvatljivom).

prethodi svojoj meti. Može se zaključiti da su uvjeti sročnosti u hrvatskome jeziku načelno relativni, ali udruženi mogu imati apsolutni učinak i onemogućiti određenu vrstu slaganja.

- (7) Od straha **smo podrhtavali** i ja i ona. Od straha **sam podrhtavao** i ja i ona.
- (8) I ja i ona **podrhtavali smo** od straha. *I ja i ona podrhtavala je od straha.¹¹
- (9) Čim je profesor ušao u dvoranu, **utihnuli su** smijeh i poruga. Čim je profesor ušao u dvoranu, **utihnuo je** smijeh i poruga.
- (10) Smijeh i poruga **utihnuli su** čim je profesor ušao u dvoranu. Smijeh i poruga **utihnula je** čim je profesor ušao u dvoranu.

Usku povezanost dvaju spomenutih uvjeta sročnosti najbolje ilustriraju primjeri u kojima je višečlani kontrolor miješan ili hibridan, odnosno sastoji se od kontrolora za živo i neživo.

- (11) Od depresije **su** me tada **spasili** ples i moja sestra.
- (12) Od depresije me **je** tada **spasio** ples i moja sestra.
- (13) Od depresije me **je** tada **spasila** moja sestra i ples.
- (14) Ples i moja sestra **spasili su** me tada od depresije.
- (15) *Ples i moja sestra **spasila me je** tada od depresije.
- (16) Moja sestra i ples **spasili su** me tada od depresije.
- (17) !Moja sestra i ples **spasio me je** tada od depresije.¹²

Izbor semantičkoga sročnosnog obrasca u primjerima (11), (14) i (16) svi su ispitanici ocijenili prihvatljivim; izbor sintaktičkoga obrasca u primjeru (15) neprihvatljiv je svim ispitanicima, a u primjerima (12), (13) i (17) određen je kao slabo prihvatljiv.¹³ Članovi višečlanog kontrolora razlikuju se i s obzirom na rod i s obzirom na semantičku živost te se u takvim slučajevima najčešće pribjegava semantičkomu obrascu, odnosno primjenjuju se PRR prema kojima se za predikatnu metu razlučuje množina muškoga roda. Sintaktički obrazac dopušta samo domena u kojoj meta prethodi kontroloru i još je vjerojatniji ako kontrolor označava neživo. Kada kontrolor prethodi meti, sintaktički je obrazac vrlo rijedak, a sudeći prema rezultatima ankete, potpuno ga blokira kontrolor za živo koji neposredno prethodi meti. Dakle hibridni višečlani kontrolori također potvrđuju da semantička živost i kontrolor koji prethodi meti pospješuju izbor semantičkoga slaganja te da kombinacija tih dvaju uvjeta sročnosti može imati apsolutni učinak jer u nekim domenama onemogućuje sintaktičko slaganje.

¹¹ Sintaktičku sročnost u tome primjeru znatno otežavaju kontrolori različitih lica jer ako je jedan od članova višečlanoga kontrolora u prvome licu, mete će biti u prvome licu, a broj i rod razlučuju se s pomoću PRR (u navedenom će to primjeru biti množina muškoga roda).

¹² Uskličnikom se označavaju pragmatički i stilistički obilježene rečenice, a takvima su određene one koje je u anketi prihvatljivima odredilo manje od 5% ispitanika.

¹³ Primjer (12) prihvatljivim je odredilo 9% ispitanika (49% drži ga slabo prihvatljivim, 42% neprihvatljivim); primjer (13) prihvatljiv je za 7% ispitanika (slabo prihvatljiv za 31% njih, neprihvatljiv za 62%). Primjer (17) prihvatljiv je za 4% ispitanika (15% označilo ga je slabo prihvatljivim, 81% neprihvatljivim).

U ranije spomenutim PRR za hrvatski jezik u prvome pravilu („ako su svi članovi višečlanoga kontrolora ženskoga roda, predikat je u množini ženskoga roda”) postoji sljedeća klauzula: „ako kontrolori znače što neživo, ovo je pravilo proizvoljno”. Sljedeći primjeri ilustriraju zašto je bilo potrebno uvesti ograničenje u prvo PRR.

- (18) Knjige i bilježnice za moje dvoje djece **stajale su** me cijele plaće.
- (19) Knjige i bilježnice za moje dvoje djece **stajali su** me cijele plaće.
- (20) Trgovine i gostionice u jeku turističke sezone **zatvorene su** za posjetitelje.
- (21) Trgovine i gostionice u jeku turističke sezone **zatvoreni su** za posjetitelje.
- (22) Majka i kći **otišle su** na odmor.
- (23) *Majka i kći **otišli su** na odmor.

Iako bi uz višečlane kontrolore ženskoga roda trebala stajati predikatna meta u množini ženskoga roda, znatan broj ispitanika ocijenio je primjere (19) i (21) prihvatljivima.¹⁴ U njima oba člana označavaju neživo, dok u primjeru (23) oba člana označavaju živo i slaganje je s predikatnom metom muškoga roda u množini blokirano. Upravo je zbog slučajeva sličnih onima u primjerima (19) i (21), koji su zasad ovjereni samo u usmenoj komunikaciji i razgovornome diskursu, Corbett (1991: 302) unio klauzulu u navedeno pravilo, a njome se naglašava i važnost semantičke živosti pri izboru sročnosnih obrazaca i neprijeporan utjecaj neformalnih stilova na promjenu sintaktičke norme.

Druga domena u kojoj smo provjeravali Corbettove teze ona je u kojoj se kontrolor sastoji od količinske riječi i imenice u genitivu množine i u kojoj je zadana sročnost neutrumuska, odnosno predikatne su mete u jednini srednjega roda, a takva je sročnost sintaktička.

- (24) Petero ljudi **došlo je** na sastanak.
- (25) Deset muškaraca **stajalo je** ispred tvornice i prosvjedovalo.
- (26) Sedam žena **probilo se** kroz policijske redove.

U razgovornome diskursu može se naići i na semantičku sročnost, odnosno na predikatne mete u množini onoga roda kojega je imenica u genitivu, što ponovno potvrđuje velik utjecaj semantičke živosti na izbor sročnosnoga obrasca.

- (27) Petero ljudi **došli su** na sastanak.
- (28) Deset muškaraca **stajali su** ispred tvornice.
- (29) Sedam žena **probile su se** kroz policijske redove.¹⁵

No ako predikatna meta prethodi takvu kontroloru, semantički je sročnosni obrazac potpuno blokiran, što potvrđuje Corbettovo pravilo o utjecaju reda riječi na izbor sročnosnoga obrasca.

¹⁴ Primjer (19) prihvatljiv je za 28% ispitanika, a primjer (21) za 24% njih.

¹⁵ Semantičku je sročnost u navedenim primjerima prihvatljivom označilo redom 15%, 18% i 15% ispitanika.

- (30) Na sastanak **je došlo** petero ljudi. *Na sastanak **su došli** petero ljudi.
- (31) Ispred tvornice **je stajalo** deset muškaraca. *Ispred tvornice **su stajali** deset muškaraca.
- (32) Kroz policijske redove **probilo se** sedam žena. *Kroz policijske redove **probile su se** sedam žena.

Pojavu semantičkoga obrasca u takvim domenama može motivirati jedino udaljenost predikatne mete od kontrolora, što se drži jednom od manifestacija reda riječi kao uvjeta sročnosti.¹⁶ Osim toga i te domene, kao i one u primjerima (11)–(17), ilustriraju usku povezanost semantičke živosti i reda riječi pri izboru sročnosnoga obrasca.

- (33) Petero ljudi **došlo je** na sastanak jer **nisu znali** da je odgođen.
- (34) Deset muškaraca **stajalo je** ispred tvornice zato što se **nisu slagali** sa stečajnim postupkom.
- (35) Sedam žena **probilo se** kroz policijske redove jer **su** najsrčanije **branile** svoje stavove.

Dakle predikatna se meta sa spomenutim tipom nekanonskoga kontrolora može slagati semantički samo kad se nalazi u drugoj (su)rečenici. Međutim taj uvjet sročnosti drugačije djeluje na odnosnu zamjenicu kao metu uz isti kontrolor.

- (36) Petero ljudi **koji su pomagali** (*koje je pomagalo) oko ručka **stajali** su sve dok im načelnik nije rekao da sjednu.
- (37) Deset muškaraca **koji se nisu slagali** (*koje se nije slagalo) sa stečajnim postupkom **stajali** su ispred tvornice.
- (38) Sedam žena **koje su** najsrčanije **branile** (*koje je branilo) svoje stavove **probile su se** kroz policijske redove.

U svim trima rečenicama odnosna se zamjenica s kontrolorom može slagati samo semantički bez obzira na to što dolazi neposredno iza kontrolora. Na tom se mjestu predikatna meta s istim kontrolorom gotovo uvijek slaže sintaktički, neutrumski. No kad se pojavi odnosna zamjenica, ona nameće semantičku sročnost svim predikatnim metama koje dolaze iza nje i potpuno blokira sintaktičku sročnost. Očito je dakle da to što meta dolazi neposredno iza kontrolora ne jamči jedinstven izbor sročnosnoga obrasca, nego na njega intenzivnije utječe vrsta mete. Utjecaj vrste mete na izbor sročnosnoga obrasca najbolje ilustrira Corbettova *hijerarhija sročnosti* (engl. *Agreement Hierarchy*), sintaktički test za provjeru roda hibridnih imenica (Corbett 1979; 1983: 9; 1991: 225–226; 2006: 206–207; Pišković 2011: 226–229). Hijerarhija izgleda ovako:

atribut > predikat > odnosna zamjenica > lična zamjenica,

a utjecaj na izbor sročnosnoga obrasca artikulira se na sljedeći način: što se više krećemo udesno, to je veća vjerojatnost semantičke sročnosti. Drugim riječima, ako nekanonski

¹⁶ Takvu sročnost Babić (1998: 13) naziva *daljom* i određuje ju kao sročnost u susjednim rečenicama – zavisnima, nezavisnima i samostalnim.

kontrolor ulazi u dva različita sročnosna obrasca, atributi će se s njim najčešće slagati sintaktički, a lične zamjenice semantički. Iako hijerarhija sročnosti primarno služi provjeri roda hibridnih imenica, njezina je uloga velika i u provjeri slaganja meta sa svim ostalim nekanonskim kontrolorima. Primjeri (36)–(38) pokazuju da je pri izboru sročnosnoga obrasca hijerarhija sročnosti čak moćniji kriterij nego udaljenost mete od kontrolora. U primjerima (39)–(41) prva je predikatna meta neposredno ispred kontrolora, odnosna zamjenica neposredno iza njega, a druga predikatna meta u drugoj klauzi; prvi predikat ulazi u sintaktički, a zamjenica i drugi predikat u semantički sročnosni obrazac.

(39) **Stradalo je** mnogo radnika i vatrogasaca **koji su se trudili** spasiti tu stratešku proizvodnju.

(40) Na burzi **se našlo** stotinjak žena **koje su dale** sve od sebe da spase tvrtku.

(41) Na skupu **je bilo** desetak žena **koje su izložile** osnovne stavove udruge.

Ponovno je potvrđeno Corbettovo pravilo o utjecaju reda riječi na izbor sročnosnoga obrasca (meta koja prethodi kontroloru slaže se s njim sintaktički, a ona koja dolazi iza njega semantički), no ne može se previdjeti presudan utjecaj hijerarhije sročnosti na blokiranje sintaktičke sročnosti s odnosnom zamjenicom. Zato se popis uvjeta sročnosti ne smije držati konačnim, nego valja ostaviti prostora za propitivanje odnosa potvrđenih uvjeta s hijerarhijom sročnosti kao nezaobilaznim dopunskim kriterijem pri izboru sročnosnoga obrasca.

3. Imamo li novi uvjet sročnosti?

U primjerima (42)–(44) zavisna je rečenica odvojena zarezima kao „novo obavijesno i intonacijsko ustrojstvo” (BMM 2007: 55) i po tome se razlikuje od primjera (36)–(38).

(42) Petero ljudi, **koji su pomagali** oko ručka, **stajali su** sve dok im načelnik nije rekao da sjednu. Petero ljudi, **koji su pomagali** oko ručka, **stajalo je** sve dok im načelnik nije rekao da sjednu.

(43) Deset muškaraca, **koji se nisu slagali** sa stečajnim postupkom, **stajali su** ispred tvornice. Deset muškaraca, **koji se nisu slagali** sa stečajnim postupkom, **stajalo je** ispred tvornice.

(44) Sedam žena, **koje su** najsrčanije **branile** svoje stavove, **uspjele su se** probiti kroz policijske redove. Sedam žena, **koje su** najsrčanije **branile** svoje stavove, **uspjelo se** probiti kroz policijske redove.

Odnosna zamjenica u svim se rečenicama s kontrolorom slaže isključivo semantički i u biranome jeziku nameće takvo slaganje svim metama koje dolaze iza nje. U anketi je potvrđeno da je semantički obrazac slaganja u tim domenama svakako dominantan, ali uvođenje sintaktičke sročnosti iza odnosne zamjenice (*stajalo je, uspjelo*

se) nije određeno kao posve neprihvatljivo.¹⁷ Kako je to uopće moguće? Držimo da je tomu tako jer hijerarhija sročnosti znatno utječe na izbor sročnosnoga obrasca. Naime iako je drugi predikat u primjerima (42)–(44) od kontrolora odvojen cijelom odnosnom rečenicom u kojoj se rabi semantički obrazac slaganja, sintaktički mu obrazac ipak nije posve blokiran jer je na hijerarhiji sročnosti predikat bliže lijevomu polu, što mu jamči veću vjerojatnost sintaktičkoga slaganja s kontrolorom. Iako bi mu u navedenim primjerima odnosna zamjenica trebala onemogućiti sintaktičko slaganje, ispitanici potvrđuju da se u komunikaciji hijerarhija sročnosti nameće kao vrlo moćan kriterij pri izboru sročnosnoga obrasca.

Zaključiti možemo sljedeće:

1. red riječi kao uvjet sročnosti ne interferira samo sa semantičkom živošću, nego na njega izrazito utječe hijerarhija sročnosti – sintaktička univerzalija koja relativizira utjecaj udaljenosti mete od kontrolora i u prvi plan stavlja vrstu mete;
2. valjalo bi razmisliti o uvrštavanju hijerarhije sročnosti u uvjete sročnosti;
3. pri izboru sročnosnih obrazaca u nekanonskim domenama komunikacija počesto iznevjerava normu.

Literatura

- Babić, Stjepan (1998) *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Barić *et al.* 1999 = Barić, Eugenija, Lana Hudeček, Nebojša Koharović, Mijo Lončarić, Marko Lukenda, Mile Mamić, Milica Mihaljević, Ljiljana Šarić, Vanja Švačko, Luka Vukojević, Vesna Zečević, Mateo Žagar (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena i Školske novine, Zagreb.
- Barlow, Michael (1991) „The Agreement Hierarchy and Grammatical Theory”, *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society (February 15–18, 1991)*, ur. Christopher Johnson, Laurel A. Sutton i Ruth Shields, Berkeley, 30–40.
- BMM 2007 = Badurina, Lada, Ivan Marković, Krešimir Mićanović (2007) *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Corbett, Greville G. (1979) „The agreement hierarchy”, *Journal of Linguistics*, 15, 203–224.
- Corbett, Greville G. (1983) *Hierarchies, Targets and Controllers. Agreement Patterns in Slavic*, Croom Helm, London – Canberra.
- Corbett, Greville G. (1991) *Gender*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Corbett, Greville G. (2006) *Agreement*, Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁷ Dok su prve rečenice u primjerima (42)–(44) svi ispitanici označili prihvatljivima, druge rečenice prihvatljivima je označilo redom 7%, 7% i 12% ispitanika.

- Fulgosi, Sanja (2007) *Sintaktička nesročnost u hrvatskome jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Givón, Talmy (1970) „The Resolution of Gender Conflicts in Bantu Conjunction”, *Papers from the Sixth Regional Meeting. Chicago Linguistic Society. April 16–18, 1970*, Chicago, 250–261.
- Hellinger, Marlis, Hadumod Bußmann (ur.) (2003) *Gender Across Languages III*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Moravcsik, Edith A. (1978) „Agreement”, *Universals of Human Language IV. Syntax*, ur. Joseph H. Greenberg, Charles A. Ferguson i Edith A. Moravcsik, Stanford, 331–374.
- Pišković, Tatjana (2011) *Gramatika roda*, Disput, Zagreb.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Wechsler, Stephen, Larisa Zlatić (2003) *The Many Faces of Agreement*, Center for the Study of Language and Information, Stanford.

SUMMARY

Tatjana Pišković

THE IMPACT OF AGREEMENT CONDITIONS ON THE CHOICE OF AGREEMENT PATTERNS

Agreement patterns imply that there is a stable relationship between the grammatical morphemes on the controllers (i.e. on the words marked for gender that determine or trigger the agreement) and on their targets (i.e. on the words for which gender is an inflectional category the form of which is determined by the agreement). The choice of the agreement pattern in the Croatian language is mainly influenced by the grammatical categories of the controllers (gender, number and person), but sometimes also by other factors (word order, semantic animacy) which are not reflected in the words as directly as categories and which are usually referred to as agreement conditions. Their influence is especially important in the non-canonical domains where a choice between two agreement patterns exists. Word-order as an agreement condition in the Croatian language is usually related to the issue of whether the controller precedes the target (*Bijes i ljutnja obuzeli su ga čim je čuo lošu vijest*) or the target precedes the controller (*Čim je čuo lošu vijest, obuzeli su ga bijes i ljutnja*/Čim je čuo lošu vijest, obuzeo ga je bijes i ljutnja) and whether this change causes a vacillation between the two agreement patterns. This paper will adduce the most frequent cases in which word-order has an effect on the choice of agreement patterns with special regard to the interaction of word-order and another important agreement condition in the Croatian language – the semantic animacy. The idea of whether the controller designates something animate or something inanimate often influences the choice of the target in domains where there is a choice between the syntactic and the semantic agreement pattern. The impact of these two agreement conditions can be summed up in the assertion that the choice of the semantic agreement pattern is facilitated by the controllers which refer to something animate and precede their target. All the findings will be supported by the results of a survey questionnaire with which we sought to examine the assumption that the communicative status of the semantic and the syntactic agreement is somewhat different from their descriptions in grammar books.

Key words: *agreement; agreement patterns; word order; animacy; Agreement Hierarchy*